

KAPİTALİZMİN ZORUNLU ŞARTI “PROTESTAN AHLÂK”

İshak TORUN

Özet

Bu makale, Max Weber'e göre kapitalizmin dominant şartının analiz edilmesiyle sınırlıdır. Weber'in kapitalizmden kastettiği, “Endüstriyel Kapitalizm” dir. Weber'e göre; Endüstriyel Kapitalizm'in zorunlu şartı Protestanlıktan mülhem iktisat ahlâkıdır. Bu çalışma, sistemci yaklaşım, betimleyici model ve bilimsel metotla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler; Protestan Ahlâk, İktisat Zihniyeti, Kapitalizm, Endüstriyel Kapitalizm, Max Weber

Abstract

Dominant Rule of Economical Development: “Protestant Ethic”

This article is limited within the analysis of Max Weber's opinion about Dominant Rule of Capitalism. When Weber mentions Capitalism, hemeans Industrial Capitalism. In Terms of Weber, Dominant rule of Industrial Capitalism is Protestant Ethic. The study has been done within a systematic approach, a descriptive model and a scientific method.

Keywords: Protestant Ethic, Economical Ethic, Capitalism, Economical Capitalism, Max Weber

Giriş

Max Weber, kapitalizme yüklediği anlam ve kapitalizmi belirleyen şartın ne olduğu konusundaki düşünceleriyle bir çığır açmıştır. Kapitalizmi tanımlayan özellikler, büyük ölçüde hâlâ Karl Marx ve Max Weber' in öncü niteliğindeki yazılarından çıkarılmaktadır (Marchal, 1999: 382) Ülkemizde, Marxist çalışmaların bolluğuna nispeten Weberyen çalışmalar çok azdır. Nitekim, Mardin' e göre; bizdeki sosyal bilimcilerin kahır ekseriyeti Marxist gelenekten gelmektedir. (Mardin, 1995: 15) Bu bağlamda, çalışmamızın bu eksikliği gidermeye hizmet edeceğini ümit etmekteyiz.

Kapitalizm bizde ya Asya kültürünün etkisiyle salt “talan”, “vurgun” ve “hilekârlık” ya da Marxist görüşün etkisinde salt “sömürü” olarak algılanmıştır. Weber ise elde etme güdüsü, kazanç tutkusu ve kuru kâr hırsının kapitalizmle hiçbir biçimde aynı şey olmadığını savunmaktadır. O'na göre; kapitalizm olsa olsa bu irrasyonel güdülerin dizginlenmesi, en azından rasyonel olarak dengelenmesiyle özdeş olabilir (Weber, 1985:15). Kâr ve kazanç arzusu her çağ ve toplumda var olmuştur. Ancak, kâr arayışı ile akılcı çalışma disiplinin bileşimi

tarih boyunca bir kez, modern zamanda Batı' da ortaya çıkmıştır. (Aron,1986:372) Bu bileşim, bürokratik bir örgütlenme aracılığı ile en fazla kâr elde etmeyi amaçlayan “modern işletmeler” dir¹. Weber' in temel aldığı kapitalizm “Modern Endüstriyel Kapitalizm” dir.

Weber' e göre; Endüstriyel Kapitalizm' in tamamlayıcı ve zorunlu olmak üzere iki temel şartı vardır. Kapitalizmin tamamlayıcı şartları; burjuva sınıfının ortaya çıkması, kentleşme, endüstriyel teknolojinin gelişmesi ve rasyonel hukuktur (Weber, 1961: 355; Turner, 1991: 12). Tamamlayıcı şartlar kapitalizmin maddi vücudunu meydana getirdikleri için gereklidirler. Ancak, vücudu canlandıran ve ona karakteristiğini veren ruhtur. Bu bağlamda, Modern Endüstriyel Kapitalizm' in ruhu "Protestan Ahlâk" tır. (Weber, 1985)

Bu çalışma, Weber' in iktisadi düşünceleri bağlamında, kapitalizmin zorunlu şartıyla sınırlıdır. Bu şekilde sınırladığımız konu, sistemci yaklaşım, betimleyici model ve bilimsel metotla incelendi.

1. “Protestan Ahlâk” Kavramı

Bir konuyu analiz etmeden önce, o konuyla ilgili kavramların açıklığa kavuşturulmasında yarar vardır.

"Protestan" kelimesi, "başkaldıran", itiraz eden anlamına gelir. XVI. yüzyılda Martin Luther (1489-1546), Roma Katolik Kilisesi' nin günahları bağışlaması, Kutsal Kitap yorumu ve hüküm çıkarmayı kendi tekelinde tutması gibi hususlara karşı çıkarak ilk itirazı başlattı. Bu itirazın zamanla yaygınlaşmasıyla çeşitli Protestan mezhepleri ortaya çıktı. (Tümer vd, 1988: 162). Weber, Protestan Ahlâkın (veya zaman zaman kullanmayı tercih ettiği deyimle Asketik Protestanlığın) başlıca dört tarihsel taşıyıcısından söz eder (Weber, 1985:75):

1. Jan Calvin' in 1536' da başlattığı bir harekettir. Özellikle XVII. yüzyıl boyunca sahip olduğu biçimiyle *Kalvinizm*, kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi kültür düzeyi yüksek ülkelerde yaygınlaşmıştır. En şöhretli ve halen geçerliliğini koruyan öğretisi *ilahi takdir* öğretisidir (Weber, 1985: 78).

2. *Pietizm*: Kişisel ahlâk ve duyguyu dindarlığın temel ögesi sayan söyleme sahiptir. Pietizm'in çıkış noktası, ilahi takdir öğretisidir (Weber, 1985: 103).

3. *Metodizm*: XVIII. yüzyılda İngiltere' de ortaya çıkıp, sonra Amerika' ya yayılan ve halen 25-30 milyon mensubu olan bir Protestan mezhebidir. İbadet ve günlük hayatta, metodik bir düzen takip etmelerinden dolayı "metodistler" diye adlandırılmışlardır (Tümer,1988:173).

4. *Baptistler*: Baptilist hareketinden doğan tarikatlar. Bugün 25-30 milyon mensubu bulunan ve Hollanda' da doğmuş bir Protestan mezhebidir (Tümer, 1988: 171).

Protestanlık, bizim saydığımız ve diğer benzer mezhepleri ifade etmek için kullanılan genel bir isimdir. Kalvinizm, Protestan mezhepleri arasında en yaygın olanıdır ve Protestanlığın ağırlıklı teorik-dogmasını oluşturur. Bu gerekçe ile Protestanlık ile Kalvinizm terimleri biri diğerinin yerine kullanıla gelmiştir. Yine Kalvinizm, çoğunlukla Puritanizmle aynı anlamda kullanılan sinonim tabirler olarak dilimize yerleşmiştir (Ülgener,1991:17) ve genel anlamıyla Protestanlık öğretilerine *Püritanizm* de denmektedir (Bodur, 1991: 82). Weber, Protestan mezheplerin asketik olan ile asketik olmayanları arasında dikkatle ayırım yapar (Weber, 1978: 544-550).

2. Protestan Ahlâkın Ortaya Çıkışı ve Sonuçları

Weber, incelediği bir çok uygarlıkta kapitalizmin başlangıç özelliklerinin görülmesine karşılık, kapitalizmin yalnızca Batı' da ortaya çıkmasını şöyle açıklamıştır: Kapitalizmin *tamamlayıcı (gerekli) ve zorunlu (yeterli)* şartları vardır. Tamamlayıcı şartları diğer yer ve zamanlarda görülmüştür, ancak; zorunlu şart, dünya içi (dünyaya dönük) asketizmin belli bir kişilik tipi yarattığı yalnızca Batı' da ortaya çıkmıştır. (Weber, 1993: 62)

Kapitalizmin sosyo-ekonomik düzen olarak vücuda gelmesi, her şeyden önce; ideolojik bir etmenin varlığını gerektirir. Weber' e göre modern kapitalizmin ideolojik etmeni Protestan Ahlâktır. Protestanlığın belirli bir yorumu, kapitalist rejimin oluşumunu kolaylaştıran bazı güdülenmeler² yaratmıştır. (Aron, 1986: 374) Modern kapitalist gelişmeyi sağlayan şey -diğer faktörlerin tamamlanmasıyla- Protestanizm' dir. Weber, tezini doğrulamak amacıyla modern kapitalizmle Protestanlık arasındaki üç temel ilişkiye göndermede bulunmaktadır (Aron, 1986: 371).

Birinci İlişki: Protestanlıkla, birey ve toplumun ekonomik durumları arasında pozitif bir ilişki vardır: Katoliklerle Protestanların yaşadığı ülkelerde, Protestanlar fert ve cemaat olarak nispeten zengindir. Örneğin, Almanya' da Protestan nüfus, Protestan olmayanlardan daha varlıklıdır. Aynı şekilde, bir ülkedeki din ve meslek istatistikleri yan yana konulunca, yüksek eğitilmiş teknik ve ticari personelin, büyük sermaye sahiplerinin ve işletme liderlerinin çoğunun Protestan olduğu görülür.

Weber' in 1895' de bir öğrencisine yaptırdığı istatistiğe göre; Protestanlar, Katoliklere nispeten daha zengin ve iktisadi faaliyetlere katılmaya daha isteklidir. Katolikler, daha az kâr açlığı duyan, sâkin bir mizaca sahiptir. Keza, az kârlı da olsa güvenli bir hayatı risk ve heyecan dolu bir hayata (bu ona servet ve şeref getirirse bile) tercih ederler (Braudel, 1991: 162).

İkinci İlişki: XVI. yüzyıldan sonra Batı' da reformasyonu hoş karşılayan ülkelerle Endüstri Kapitalizmi' nin başarılı kâriyer izlediği alanlar arasında pozitif ilişki vardır. Reformasyondan beri ekonomik bakımdan gelişmiş Batılı ülkelerin hepsi Protestan' dır: Hollanda, İngiltere, Amerika ve Almanya gibi.. Buna karşın, kalkınmamış ülkelerde Katolik nüfus yoğunluktadır: İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi. Oysa, kapitalizmin tamamlayıcı şartları mevcut olmasına ve hatta kapitalizmin başlangıç unsurları Katolik ülkelerde ortaya çıkmasına rağmen Endüstri Kapitalizm' i bu ülkelerde gerçekleşmemiştir.

ABD' in iktisadi gelişmesinde de gerekli iktisadi zihniyeti temin etmesi açısından Prüten Ahlâk etkili olmuştur. Avrupa' da olduğu gibi ABD' de de Prüten Ahlâk, orta sınıfın örgütlediği çeşitli dernek ve cemaatler sayesinde yaygınlaşmıştı. Zaten ABD ' nde bir kiliseye üye olmayanın ekonomik hayatta pek şansı yoktur, çünkü; inançlı olmayana kimse güvenmez. Geniş orta sınıf tabakaları (çiftçiler dahil) burjuva kapitalist iş ahlâkının yayılmasına ve korunmasına hizmet etmiştir. Weber ' in kendi ifadesiyle (Weber, 1993: 264):

Amerikalı 'girişimciler' in, 'endüstri şefleri' nin, multi-milyonerlerin ve tröst krallarının arasında resmen bir mezhebe, en çok da Baptistler' e üye olanların sayısı az değildir (hatta eski kuşaktan olanların çoğunluğunun üye olduğu söylenebilir)... Protestanların düzenli yaşama nitelikleri ve ilkeleri, bu dinsel toplulukların (orta sınıfın) benimsediği tutumlar yaygınlaşmasaydı, kapitalizm bugünkü ulaştığı yere, Amerika' da bile gelemezdi

Weber, biraz daha ileri giderek, yukarıdaki karşılaştırmasını uygarlıklar bazında yapmıştır: Batı dışındaki uygarlıklarda pek çok kapitalist olgu varsa da batı kapitalizminin özgün nitelikleri olan kâr arayışı ile akılcı çalışma disiplinin bileşimi tarih boyunca bir kez ortaya çıkmıştır. Batı tipi kapitalizm, Batı uygarlığı dışında, hiçbir yerde gelişmemiştir. Uygarlıktan kasıt dünya dinleridir. Bunlar: Konfüçyen, Hinduist, Budist, Hıristiyan, İslam ve ayrıca Musevilik din ve ahlâk sistemleridir (Weber, 1993: 227; Weber, 1978: 611-633).

Weber, dünya dinleri ile ilgili yaptığı çalışmasına göre: Mistik bir eğilim taşıyan dinler iktisadi gelişmeye uygun olmamasına karşılık, dünyaya dönük (dünya içi) asketizmle uzlaşmış dinler iktisadi gelişme için münbit bir kaynağı oluştururlar. Mistik dinler Hint-Çin dinleridir. İslâm dini de başlangıçta aktif riyazet kâarakterli iken, sonradan bazı toplumsal tabakaların etkisi (tasavvufun) ile mistik karaktere bürünmüştür. (Weber, 1993: 241-244) Zaten, din dogmalarının yalnızca aktif riyazeti taşıması yetmez. Aynı zamanda, geniş kitlenin değerlerini belirleyebilecek düzeyde yaygınlaşıp benimsenmiş olmalıdır.

Üçüncü İlişki: Protestanlık anlayışı ile kapitalizmin rasyonel ahlâkı arasında örtüşme vardır. Max Weber' in kullandığı Protestan ahlâk öğretisi, temelde Protestanlığın önde gelen Calvin' ci *ilahi takdir* öğretisine dayanır.

1647 *Westminster Bildirisi* metninden oluşan bu öğreti, beş noktada özetlenebilir (Aron, 1989: 372):

- Dünyayı yaratan ve yöneten, ama insanların sınırlı akıllarının kavrayamayacağı mutlak, yüce bir Tanrı vardır.

- Her birimizin kurtuluşu (seçilmesi) ya da helâkı (lanetlenmesi) Tanrı tarafından önceden belirlenmiş olup kişinin, kendi çabasıyla önceden belirlenen bu akıbeti değiştirmesi mümkün değildir.

- Tanrı dünyayı kendi şanı için yaratmıştır.

- İster seçilmiş ister lanetlenmiş olsun bireyin dünyadaki ödevi, Tanrı' nın şanı için çalışmak ve yer yüzünde Tanrı' nın hâkimiyetini kurmaktır.

- İnsan için kurtuluş ancak tanrısal merhametle mümkündür.

Sayılan ilkeler üç terimle özetlenebilir: 1) Her ferde cennet önceden müjdelenmiştir. 2) Çalışma (iş) bir fazilettir ve 3) insan kendi mesleğini kendi seçmelidir (Türkdoğan, 1981: 185). Bu tür bir dinsel görüş her türlü mistizmi dışlar. Bu anlayışta, Kilise ve ayinlerin yardımıyla kurtuluşa ermek mümkün değildir; kurtuluşu bahşetmek Tanrının elindedir. Bu yetki Kilise ve Papazlar tarafından tasarruf edilemez.

Tanrı ile kul arasında aracıyı reddetme anlayışı, bireylerin bilincini doğaya ve *doğal düzen* e yöneltmiştir. Bu bakımdan bu anlayış bilimsel araştırmanın gelişmesine yararlıdır ve her türlü putun, bâtil inancın, büyüünün karşısında yer alır. Böylece eski Yahudilik ile başlayan, kurtuluşa ulaştıracak bütün sihirli araçları bâtil inanç ve günah sayıp reddetme anlayışının egemen olduğu *dünyanın büyüden temizlenmesi* süreci burada sonuca ulaşmış olmaktadır (Weber, 1961: 83).

İlahi takdir öğretisine göre; dünyada günaha batmış mü'min, Tanrı için çalışmalıdır. Her şey Tanrı' nın takdirine bağlı olduğundan, fert, kurtuluşa mı ereceğini, yoksa lanetleneceğini mi bilemez. Bu durumda bireyler "seçilmesinin" işaretlerini arayacaktır. Kalvinci mezhepler, dünyevi (ekonomik) başarılarda seçilmişliğin (felahın) kanıtının bulunduğunu düşünürler. Birey, kurtuluş (seçilmiş olmak) belirsizliğinin verdiği korkudan kurtulmak için çalışmaya yönlendirilir. Seçilmişliğinden emin olmak için bir meslekte aralıksız çalışmanın en iyi yol olduğu özellikle salık verilir. Dinsel kuşkuyu sadece bu yatıştırır ve bağışlanma kesinliğini verir. Bu psikolojik süreç neticede *ferdiyetçiliği* güçlendirmiştir (Aron, 1986: 373).

Herkes Tanrı karşısında yalnızdır. Bireysellik, yakın ile ortaklık ve başkalarına karşı görev duygusunu zayıflatır. Akılcı, düzenli, sürekli çalışma, Tanrı 'nın emrine boyun eğme olarak yorumlanmağa başlanır. Nitekim bu süreç, kapitalizmin "kahramanlık" zamanlarında ve kısmen günümüzde görülen "çelik iradeli" püriten tüccarlarda bulunan 'azizler' i ortaya çıkarmıştır (Aron, 1986)

Bir görüşe göre; Batı' da ferdiyetçiliğin ortaya çıkması, kapitalizmin ilk belirtileri olarak kabul edilir. Aslında ferdiyetçilik, ilk olarak Avrupa' da, merkezîyetçiliğin ve onun zihniyeti olan kollektivizmi parçalayan feodalizm ile ortaya çıkmıştır (Türkdoğan, 1981: 54). Weber' e göre; modern ferdiyetçiliğin en önemli tarihsel temellerinden biri, asketik tarikatlar ve mezheplerdir. Çünkü, modern kapitalist öz-ahlâkın fertçi ekonomik dürtülerini, yalnızca asketik mezheplerinin metodik yaşam biçimi meşru kılabilirdi (Weber, 1993: 276-277).

İlk reformist olarak bilinen Luther' in iktisadi düşünceleri, aslında Calvin' den oldukça farklı olup daha ziyade Orta Çağ' ın teolojik görüşüne bağlıdır. Meselâ, Luther' e göre; "parayı faize vermek doğru olmadığı gibi fertlerin servet peşinde koşması da doğru değildir". Çünkü, herkes kendi işiyle meşgul olmalı ve asgari bir hayat seviyesine rıza göstererek refah hırsına kapılmamalıdır. Yine Luther' e göre; meslek, Kalvinist öğretide olduğu gibi metodik hayatla Tanrı' nın rızasına götüren yollar değildir (Weber, 1993: 113; Zeytinoglu, 1993: 129). Ancak yine de Luther' in düşünceleri ve başlattığı reformasyon hareketi sonrakilerin yolunu açmıştır.

Protestan İktisat Ahlâkı ile kapitalist iktisat zihniyeti arasında korelasyon kuran Weber, Protestanlığın pragmatik düşünürlerine gönderme yaparak tezini ispatlamaya çalışmıştır. Weber, en önde gelen prüten düşünür olarak kabul ettiği *Benjamin Franklin*' den şunları aktarır: "Unutma ki vakit nakittir... kredi paradır ... paranın doğurgan tabiatı vardır... iyi bir ödeyici, herkesin cüzdanının efendisidir." Franklin' in bütün ahlâki yaklaşımları, *yararcılığa* dönüktür: Şerefli olmak yararlıdır, çünkü kredi sağlar; dakiklik, çalışkanlık, ölçülülük de aynı; bunlar bu yüzden erdemdir (Weber, 1961: 41-43).

Doğru ve iyi yüreklileri Tanrının zenginlikle mükâfatlandıracağı inancı bütün dünyada vardır. Ancak, Protestan mezhepleri bilinçli olarak, bu inanç ile bu türlü ibadet arasında, ilk kapitalizmin "doğruluk en iyi siyasettir" ilkesine uygun bir bağ kurdular. Bu, Protestan mezheplerine özgü olmamakla birlikte yalnız Protestan mezhepleri arasında devamlılık ve tutarlılık göstermiştir. Örneğin Amerika' da Kuveykır ve Bapdistler fiyat politikasını ilke haline getirenlerin kendileri olduğunu iddia etmişlerdir. Zaten, tipik burjuva ahlâkı Protestan ahlâkından kaynaklanır. Metodistler, ticaret ahlâkı için çeşitli esaslar bile vaaz etmişlerdir (Weber, 1993: 268).

Max Weber' e göre; kapitalist zihniyet, Protestan ahlâkında mevcuttur. Protestan ahlâk, başarılı iktisadi faaliyeti ve kazancı, arzu edilebilir dini faaliyet olarak tespit etmiştir (Bodur, 1991: 83). Protestanlar çok çalışıyor ve sermaye biriktiriyorlardı. İnançlarından kaynaklanan nefsin arzularına direnme ilkesi, biriktirdiklerini ölçsüz harcamalarına izin vermediği gibi, servetlerinin atıl bırakılmasına da izin vermiyordu. Sonuçta, yatırım yaptılar, bedensel zevkleri yadırgadılar ve ekonomik düzen yarattılar (MacRae, 1985: 59). Nitekim Protestan ahlâkı, hem âzâmi kârın aranmasını, hem de bu kârın en büyük kısmının yeniden

üretime yatırılmasını gerektiren kapitalizmin ilk aşamasıyla tam bir uyum halindedir (Türkdoğan, 1981: 184). İngiliz Protestan vaiz *Richard Bakster* şunları nasihat etmiştir (Braudel, 1991: 163):

Çok değerli ve kısacık dünya, hayatımızın bir tek anını bile boşa harcamamalıyız, tek ödülümüz Tanrı'nın bize yüklediği görevde elimizden geleni yapmamızda yatar, onun bize uygun gördüğü yerde çalışmalıyız. Kimin kurtarılacağını ve kimin cehenneme gideceğini Tanrı önceden bilir; ama, kişinin mesleğindeki başarısı onun seçkinler arasında olduğunun işaretidir. Servet kazanan tacir başarısında, Tanrı'nın onu seçmiş olduğunun kanıtını görür

"Ancak", diye uyarıyor Bakster; "sakın, servetini lüks yaşamak için kullanma, zira, bu cehenneme götüren yoldur. Zenginliğini halkın faydası için kullan; cemaat için bir işe yara..."

Kalvin'ci öğretisi ile kapitalist zihniyet arasında şaşırtıcı benzerlik vardır. Protestan ahlâkı, inananlarına bu dünya nimetlerinden sakınma ve çileci bir davranış öğütler. Kapitalizm, işin akılcı örgütlenmesini ve üretim araçlarının gelişmesini sağlamak için kârın büyük kısmının tüketilmeyip biriktirilmesini içerir. Protestan tutumu ile kapitalist tutum arasındaki tinsel yakınlık, burada bütün açıklığı ile ortaya çıkar. Max Weber'e göre; Protestan ahlâkı, Batı'lı olmayan toplumlarda örneği görülmeyen, yaşam zevklerinden yararlanmak için değil, her zaman daha fazla üretmek isteğini doyumak için olabildiğince yüksek kâr arayışı gibi tuhaf bir davranışın açıklanmasını ve meşru kılınmasını gerektirir (Aron, 1986: 374).

Katolik papazın, pişmanlık duygusu ile inandıkları takdirde bağışlanma sözü verdiği alçak gönüllü günahkârlar yerine, kendilerinin bilincinde olan ve kapitalizmin kahramanlık dönemlerinde gördüğümüz, örneklerine bugün de rastlanan "çelik yapı" püriten tüccarlarda bulunan 'azizler' ortaya çıkar.

Protestan ahlâkın ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdemi, bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın dini görev olduğu bilincidir. Bunun yanı sıra iyi bir ticaret ahlâkı temin etmiştir. Protestanlık spekülasyon, borç verme, faiz, devlet müdahalesi konusundaki söylemleri kapitalizmin gelişiminde büyük etkisi olmuştur. Nitekim Cenevre, Bale, Amsterdam, Londra gibi Protestan merkezlerin ticari kapitalizmin yoğunlaştığı yerler olmuştur (Türkdoğan, 1981: 59).

Calvin özellikle, Faizin günah olmadığını açıklayarak; o tarihe kadar borç verme işlemine konu olmadan yalnızca gelecek kötü günler için tasarruf edilmiş yastık altı paraları, iktisadi faaliyetlere yöneltmiştir (Türkdoğan, 1981).

3. Sonuç

Protestan ahlâk; "Hak eşitliği, düşünce özgürlüğü, kâr peşinde koşma, servet ve maddi başarıya saygı" gibi liberalist ideolojinin başlıca öğelerinin toplum hayatına yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Protestanlık ile modern

kapitalizmin aynı zamanda görünmeleri de aralarındaki ilişki ve etkilenmeyi tesadüf olmaktan çıkarmaktadır.

Max Weber, Batı iktisadi gelişmesini belirleyen faktörlerin ne olduğu hususundaki düşünceleriyle iktisat tarihine önemli bir katkıda bulunmuştur. Weber, Batı uygarlığını çözümlemek için kapitalizmin; kapitalizmin anlaşılması için ise kapitalist zihniyet ve kapitalist insan tipinin bilinmesinin gerektiğini söyler. O, iktisadi gelişmeyi insan tipine ve onun zihniyet yapısına bağlayan görüşleriyle bir çığır açmıştır.

Weber' in *Protestan Ethik.* adlı çalışması, bir bakıma, bütün medeniyet hadiselerini ekonomik temele bağlayan materyalist teoriye de karşı cevap niteliği taşımaktadır. O' a göre; ekonomik teşkilatlanmadan önce ideolojik sebepler gelir ve onun şartlarını hazırlar. Kapitalizmin ruhu Protestanlığın ruhudur; onun davranış kuralları ve pratik ahlâkıdır. İktisadi yaşayış, her yer ve dönemde, yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Öyle olsaydı kapitalizmin başlangıç ve maddi şartlarının ortaya çıktığı yerlerde Modern Kapitalizm gelişmesi gerekirdi. Ama gelişmedi, çünkü; kapitalizmin ruhu olan Protestan ahlâk eksikti.

Bütün bunlara rağmen, Weber' in, tarihi maddeciliğe karşı sosyal etkilenmeyi tam tersine çevirerek olup biten her şeyi düşünce (idea) tarafına kaydıracağı zannı ise bir yanılgıdır. Bir kere, Marx' ın tam karşısında da olsa, ama Marx gibi determinist bir tutumla zihniyetin ya da dinin Modern kapitalizmi belirlediği tarzındaki bir düşünce her şeyden önce onun metodolojik tutumuyla bağdaşmaz.

Weber, kendi metodolojisine uygun olarak; iktisadi gelişmeyi belirleyen unsurlar arasından Marxistlerin inkar ettiği zihniyet faktörünü diğerlerinin arasından ayırıp bütün ayrıntısıyla saflaştırarak (ideal-tip) gözler önüne sermek istemiştir. Onun amacı, insanların inanç sisteminin belirli bir anda ekonomik sistem tarafından yönetilmesi gibi, ekonomik tutumlarının da inanç sistemleri tarafından yönetilebileceğini göstermekti. Neticede Weber, “alt yapı” ve “üst yapı” arasındaki "karşılıklı ilişkiyi" (Wechselwirkung) yi vurgulamıştır. Alt ve üst yapının öncelikliği konusunda ille de bir belirleme yapılacaksa şunlar söylenebilir:

Başlangıçta, diğer şartlarla birlikte Protestan ahlâk iktisadi gelişmeyi belirlemişken; geliştikten sonra kapitalizm, Protestanlığı kendi yörüngesine çekerek bir açıdan onu belirlemiştir. Dinin belirleyen konumdan belirlenir konuma düşmesini dramatik bulan Weber; bu durumu, "dünyanın büyüünün bozulması", ya da Nietzsche' den iktibas ettiği "dünyanın tatsızlaşması" olarak nitelirmiştir.

Talcott Parsons'ın da yorumladığı gibi; Weber' in dünya dinleri hakkındaki araştırmaları, kapitalizmin oluşumunda -ekonomik örgütlenme sabitken- din

faktörünün belirleyici bir öneme sahip olduğunu göstermeye yönelik bir dizi deney olarak görülmelidir (Aktaran Peters, 1993: 98). Bu bağlamda Weber, ekonomik şartların mevcut olduğu çoğu toplumlarda, çeşitli dinlerin ürettiği değer ve tutumların kapitalizmi neden ortaya çıkardığını ya da çıkarmadığını açıklamak istemiştir.

NOTLAR

- 1-Farklı yollarla ulaşılan kapitalizmleri Weber Siyasal Kapitalizm olarak tarif eder ki, kendisinin temel aldığı kapitalizm, modern zamanda Batı’ da ortaya çıkan “Endüstriyel Kapitalizm”dir (Weber,1993:67-68).
- 2-Dinlerin önemli bir kısmı, emirleriyle dünyevi pratikleri göstermeye yönelmişlerdir. Dinler, bu yönelişte dünyevi-ekonomik bir *verim* üretme durumu varsa, yani; kapitalist rejimin oluşumunu kolaylaştıran güdülenmeye yol açmışsa, bizi ilgilendirecektir (Aydın, 1993:43).

Kaynakça

- Aron, Raymond (1986), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev.Korkmaz Alemdar), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Aydın, Mustafa (1993) “Protestanlık ve İslam”, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar Sayısı, 43-44.
- Bodur, H. Ekber (1991) “Modern Kapitalizm’in Doğmasında Dinin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10. Sayı, Erzurum, 80-108.
- Braudel, Fernand (1991), *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, (Çev. Mustafa Özel), Ağaç Yayınları, İstanbul.
- MacRae, Donald (1985) *Weber*, (Çev. Nur Vergin), Afa Yayınları, İstanbul.
- Marchal, Gordon (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Mardin, Şerif (1995) “Mülakat”, *Zaman Gazetesi*, 4 Aralık 1995.
- Peters, Ruud (1993), “Kalvinizm, Weber ve İslam Fundamentalizmi”, (Çev. Adir Canatan), *Bilgi ve Hikmet*, Yaz Sayısı, 98-100.
- Tümer, Günay, Abdürrahman Küçük (1988), *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.
- Turner, Bryan S. (1991) *Max Weber ve İslam*, (Çev.Yasin Aktay), Vadi Yayınları, Ankara.
- Türkdoğan, Orhan (1981), *Endüstri Sosyolojisi, Türkiye'nin Endüstrileşmesi: Dün-Bugün-Yarın*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara.

- Ülgener, Sabri F. (1991) *Zihniyet ve Din*, Der Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max (1993) *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), 3. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max (1985), *Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, (edited by) Guenther Roth and Claus Wittich, Universtiy of California Press Berkeley, Los Angeles, London.
- Weber, Max (1961), *General Economic History*, Hellman M. Palyi, eds. Frank H. Knight, Translato London: Collier Macmillian, London.
- Zeytinoğlu, Erol (1993), *İktisat Tarihi*, Süryay, İstanbul.